

КОНЦЕПЦІЯ ОСЯЯННЯ ЛЮДИНИ І СВІТУ: ТЕОРІЯ ПЛАТОНІЗМУ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ П. КРАТА, Х. ЯКИМЧУКА, О. КОПАЧ

Досліджується концепція осяяння людини і світу – теорія платонізму, що знайшла своє вираження в художніх творах П. Крата, Х. Якимчука, О. Копач.

The concept of enlightenment of a man and the world-theory of platonism, which is mirrored in the works of literature by P. Krat, H. Yakimchuk, O. Kopach is described.

Об'єкт дослідження спрямовує нашу думку на різні підходи, йдеться, отже, не лише про літературознавчий аспект, але й про історичний, теологічний, філософський, хоча, певна річ, переважатиме перший. Ірраціональна проза по-мистецькому представлена письменниками українського зарубіжжя, схвалюючи вічне життя в потойбічному просторі. Художня концепція осяяння людини і світу змодельована письменниками настільки, що твір сприймається читачем не як фікція, а як висока духовна література. Особливо така проза стала на часі тоді, коли наприкінці 80-х років минулого століття Україна відчутно переживала кризу національної самоідентифікації. Під цим кутом зору в пошуках відповіді на запитання "звідки прийшли? хто ми є? куди йдемо?" літературні міфи, вічні образи почали набирати основ реставрації та переосмислення на ґрунті української ментальності.

Отже, концепція осяяння людини і світу розглядається нами крізь призму теорії платонізму, тобто крізь спектр об'єктивного, духовного ідеалізму. Такий концептуальний спектр в поєднанні образів, ідей з матерією створює почуттєвий світ. Релігійну, ідеалістичну прозу української діаспори ХХ ст., лінію Платона явили нам Х. Якимчук, О. Копач-Яворська, Л. Мосендз, М. Стечишин, А. Новак, Л. Коваленко; характеротворення ірраціоналістичної естетики притаманне І. Кметі-Ічнянському, П. Кратові, О. Вороніну, В. Барці. Так, національну вдачу, як і демонізацію, трагедію внутрішньої душі – екзистенційне – ще на початку 20-х років минулого віку письменник і пастор Павло Георгійович Крат (1882–1952) продемонстрував твором "Віджитки в людській натурі, або Наука, як пізнати себе, щоб стати дійсно людиною" [9]. Він намагається знайти першопричину зла, від якого людина повинна звільнитися. І ось до якого висновку приходять: "Я пізнав, що корінь зла лежить в натурі кожної людини зокрема. А на світі зле тому, що людство складається з лихих одиниць" [9, с. 5–6]. Першопричина зла – це перебільшення своїх можливостей, потреб, жадаба до грошей, стягательства, сприйняття все на віру, – такі негативні риси породжує фанатизм, бо "люди ледачі до думання, до переродження себе, до праці над собою... Люди раді борше приймати усе на віру, ніж переконуватись. Ся ледачість людського мізку і витворює фанатизм" [9, с. 38]. Ледачість мислення, ледачість думки, за П. Кратом, це бідний духовний світ, саме він в усьому причина. Внутрішній світ людини він називає нутром. Релігійна людина-фанатик не сприймає світ реально, а лиш бажане – за дійсне, тому "фанатик сліпий і глухий, він нищить більше, ніж будує. Його легко дурити і використовувати, коли так "грати", як він любить" [9, с. 39]. Справді, такі люди безвольні, ними легко маніпулювати у своїх корисних цілях. Однак формула про те, що "людина-фанатик" не хоче "переродження" і сприймає все на віру, суперечить логіці теологічного вчення про віру в догмат Святої Трійці як триєдність Бога. Адже весь християнський світ щодня славить у молитвах "Вірую", "Отче наш" Святу Трійцю,

бо в першому посланні св. Павла до коринтян йдеться, що всі люди – Божий храм, і дух Божий у кожному перебуває: "як хто нівечить Божого храму, того знівечить Бог, бо храм Божий святий, а храм той – то ви!" [Послання св. Павла, 3:17]. Дешифрувавши біблійний вислів, переконуємося, що йдеться про екзистенційне: "Божий храм, Божий дух" – це і є внутрішнє буття людини, внутрішнє "Я". Отже, у формулі П. Крата спрацював протестантський каверзний концепт "обраний – не обраний". Скажімо, православні-фанати – це не обрані, а протестанти – обрані. До того ж, для переконливості автор у своїй праці наводить символіку тварин: лисиця – хитрощі і лукавство, собаки – рабське прислужництво, коти – самолюбство й егоїзм, свині – ненажерливість, віслюки – впертість, слон – зневага до меншого за себе, бик – тупість, гадюка – підступність, вівця – нерозважність [9, с. 7]. Протиставлення тваринного і людського світів є художнім прийомом пізнання внутрішнього "Я", де, на думку автора, засіло зло під містичним демоном-звіром, якого треба позбутися: "Хай кожен погляне вглиб свого ества і пізнає, який "звір" міститься в нім..., а тоді треба вигнати із себе ту звірину шляхом самоочищення, шляхом людяности" [9, с. 14].

Письменник водночас відкриває заслону двосвіття, він засуджує маніпулювання людською добротою, милосердям релігійних фанатиків, такий вчинок називає гріховним. Світ зла і світ добра протиставляє переконливою формулою: "Кожна людина є доброю, є святинею, до котрої друга людина і усі люди в світі не мають жодного права суду і кари" [9, с. 56]. Згадана щойно моралізаторська, дидактична формула відома ab ovo (лат. – від самого початку) людського існування, вона прописана в Біблії, себто кожна людина має внутрішнє "я", і зі своєї світоглядної позиції пізнає світ, сотворений Богом. Знав про таке й П. Крат, тому філософськими розмислами в період революційних зрушень, у час світової економічної кризи прагнув достукатись до сердець читачів, порушуючи проблеми високої духовності. Теза письменника українського зарубіжжя перегукується з думкою філософа С. К'єркегора, який немало замислювався над проблемою буття людини. Він доводив: "Людина є дух. Але що ж таке дух? Це Я? Але тоді – що ж таке Я? Я – це відношення, яке відносить себе до себе самого, – інакше кажучи, воно перебуває у відношенні внутрішньої орієнтації такого відношення, тобто Я – це не відношення, а повернення відношення до себе самого" [10, с. 255]. П. Крат наголошує, що немає нічого кращого за життя, разом з тим ця простота, цей світ оманливий, долі людські нагадують, що жити просто – дуже складно, бо твоє буття залежить від світової цивілізації, від суспільства. Щоб втриматися, не впадати в гріх, людина мусить бути не байдужою, не проявляти апатії, знелюднення – головний принцип гуманізму. Таким чином, і про це говорить С. К'єркегор, випливає визначення проблеми міжособистісних стосунків між Я та Іншими – філософія діалогу в асиметрії. Отже, внутрішній світ – дух, душа, "Я" протиставлений зовнішньому.

Онтологічний світ наповнює твори письменника першої хвилі української еміграції Хоми Даниловича Якимчука (1877 – бл. 1962; жив і помер у Парижі). Його міфологічно-релігійний світогляд, його віра в Бога природи, заявлені в книгах "Царина" (Берлін, 1923), "Просвід на прилюдний тор, викликаний часом" (Париж, 1931), "Недоречники" (Париж, 1932), "Відблиски думки", "Світлон і Земба: Скіфо-сарматський український богоявлень (міфологія)" (Париж, 1955). Як пастор РУН-віри, письменник Х. Якимчук дотримувався слововживання прадавньої України, за що його критикували В. Королів-Старий, О. Костюченко; його також "повчали, як пізнавати світ" рецензенти молодшої генерації – Ю.-Є. Пеленський і Т. Василькевич. Цих критиків він називає хлопчиками "з пихою студіантів од Римського престолу" [14, с. 37]. На захист свого міфологічно-релігійного світогляду Х. Якимчук виступив із фейлетоном "Недоречники". Час показує, що так ніхто і не зумів переконати письменника в дотриманні загальноєвропейських правил бачення світу, він і на схилі літ залишався самим собою, із власною філософією буття, до кінця днів своїх був "наймитом Вортанця цієї Божеско Святобної клярности", дотримувався "чоленя" (образу) Полея, який "приніс на Зембу українську мову зі світлонних краснокряжів...Це найшувніша любозгучність у цілому світі" [15, с. 180]. У своїй останній книзі він надрукував змістовний словник праукраїнців, палких прихильників РУН-віри [15, с. 117–199]. Завдяки Х. Якимчукові-лексикографу нині ми маємо раціональне пояснення маловідомих, призабутих власне українських термінів. Тепер знаємо, що кляр – музична нота – наповнювала поряд з шувенем (дивовижною красою) усе єство письменника. Внутрішнє "Я" Х. Якимчука повернено в ретроспекцію, а отже, й відбиває внутрішній світ, міфологічний світогляд праукраїнців; цей дивний світ письменник передавав читачам зі сторінок своїх книг, прагнувши донести голос, традиції та звичаї наших пращурів. Але час не зупинити, нова епоха народила й нове бачення світу, дарма що письменник ніяк не міг змиритися з викликами долі, проблемами глобалізації, політичним протистоянням, породженим "холодною війною". Занурившись у минувшину, він наче тікав від реального світу, від бурхливих процесів цивілізації, дивовижною творчістю прагнув повернути якомога більше читачів до релігійних першовитоків народу передхристиянської доби – до Рідної Української Нашої Віри, наближеної до природи, опроміненої життєстверджуючим духом троїстої сили, до невловимого внутрішнього аристократизму праукраїнців. Саме такий аристократизм через міфічний світ, фарби і звуки, рухи природи за допомогою слів, використовує для цього взяті з життя образи-символи – на зразок "скипень", "помолодки", "пластовець", "шквиря", "розсталь", "сплав", "мигушка", "трів'я", "дідух", "амброзія", – передав нам у своїх поетичних та прозових творах Х. Якимчук. І нехай його лексика не є загальноєвропейською, не зовсім відповідає нормам сучасної української літературної мови, та внесок письменника у вітчизняну культуру полягає в тому, що він залишив спадщину, в якій випромінюються нестандартні філософські та релігійні роздуми, міфологічні ремінісценції й образи-символи, що персоналізуються з природою. Письменник крізь призматику релігійно-міфологічних символів змалював збірний образ праукраїнців, вказавши, що їхні справи, їхнє земне буття перебували під знаком скіфсько-сарматського українського богоявлення, під знаком "ока Дажбога" – сонця. І в цьому прочитується добрий знак, бо сонце, акцентує автор, шанували і ста-

рші віком, і діти, адже зроду-віку сонце уособлювало сили добра і правди. Саме такою ідеалістичною сонячністю і світлом пройняті світоглядно-релігійні твори нині призабутого письменника українського зарубіжжя, уроженця землі подільської (народився в селі Бутівці поблизу Старокостянтинова) Х. Якимчука.

Релігійний світогляд підсвічують "Мініятюри" нашої сучасниці Олександри Копач-Яворської (1923 р.н.), докторки україністики з Канади [8]. Автор кидає виклик полону людської думки, пропонує контрконцептуальне прочитання легенд, явищ, подій світового масштабу. Проза О. Копач наповнена мисленневою інтенціональністю, афористичністю, створена на відшліфованій мислі, на вишуканій несподіваній фабульній колізії. Домислюється фантастикою, легендами, біблійними переказами.

Твори письменниці невеликі за розміром, але виповнені глибоким змістом, як, скажімо, новела "Думки": "З невидимого світу летять думки, у небесні й земні простори злітають", або "Думки – це пташки на галуззях дерев". Абстрактна метафора "думки летять", наче жива істота, персоналізується на людину: "Думки – невидимі вітрила нашого серця" [8, с. 5]. Так нам здається на перший погляд, та коли відчуваємо поворот раптовості, спроектований у фантастичний світ, де існує Добрий Сіяч (у значенні Бог), то одразу ж викликаємо на підмогу інтуїтивне мислення: йдеться ж бо про потаємний світ. Добрий Сіяч керує нашими думками. Якими вони народжуються, то й такі нам послав Бог, такими їх збирає наша душа. Причому риторичне запитання письменниці залишає відкритим, нехай кожен читач домислює в силу емпатичного переживання, інтуїтивного відчуття: "У безмежних просторах Добрий Сіяч сіє свої думки. Які збирає твоя душа?" [8, с. 5].

Мініатюра "На грані світів" побудована у формі антитези. Людина в цьому світі – це дар Божий. Все, що ми робимо, мислимо, є не що інше як щедрість Всевишнього, який стоїть непомітно, самотньо збоку і заглядає в людські серця, а ми цього й не помічаємо. Тільки й того, що "запримітила, біла постать заясніла поміж темними деревами. Затремтіла душа. Відчула Того, Хто створив усю красу, подарував любов. Самотньо стояв, дивився на людські серця" [8, с. 6]. Самота, отже, передається іманентно крізь авторську віру, глибину і світлу духовність. При цьому доречно нагадати слова О. Гончара, який, читаючи твір "Вершник неба" В. Барки, занотував у щоденнику: "Барка, певне, щаслива людина. В ньому почувається глибина віри. А скільки в нас знедуховлених, окрадених примітивним атеїзмом. Щасливий той, хто вірить!" [4, с. 64]. Віра письменниці, викладена в тексті, є зовнішньою ознакою, внутрішній почуття приховані глибоко в душі. Вони в тексті лише виблискують крихітками емпатичного переживання, себто інтуїтивного відчуття: "Господи, зайди до нас на грані світів. Ласкаво дякую Тобі за казку, за казку життя... Душа усміхом щастя припала до своєї Любові. На грані світів заходило і сходило сонце" [8, с. 7]. Ось саме в метафоричній розв'язці криється сутність нескінченності онтологічного світу, у символах заходу і сходу сонця прочитується нескінченність Всесвіту, одні люди відмирають зі старим світом і народжуються нові покоління з новими ідеями, новими помислами, перспективами. Скільки світитиме сонце, стільки й існуватиме людське буття.

Антитезні рефлексії, самотність домінують у малій прозі О. Копач. У новелеті "Вечірне" підкреслено закликає письменниці людину нічого не боятися, сміливо йти до поставленої мети, не забуваючи повсякчас, що Господь керує нашими вчинками. Але чи

справді в житті так буває, у цьому відчувається, як прозаїк провокує читача до опонування, бо якби в житті усі дотримувались Божих заповітів, то б не існувало б ненависті, добро побороло б зло. Насправді, все позначено дуалістичними мірками, двосвіттям, конфліктами, якими глобалізація сьогодні наповнює планету. Тому і в О. Копач позначається двосвіття антитезою: "Самотня краса. Два океани, повітряний – вгорі, – внизу – водяний, золотим пояском оперезані. Від того внизу все ворухиться, сіріє, темніє... змикаються дві половини.

Дві півкулі темнішають, стискають. Страшно. Тривожно. Вирватись звідсіля!

Не бійся. Ти ж – людина. Перепливеш, перейдеш, в інші світи вийдеш, – хтось шепче ласкаво, заспокоїливо. – Я ж з вами до кінця світу. Забула?

Як добре, що Ти з нами, Господи!" [8, с. 16].

Оця тіснота, оця сірість, темін, страх, тривога наروضують невідоме, безперспективне позаземне буття. Але важливу роль в осмисленні відіграє внутрішній діалог, який спровокований фантазією, наче справді ліричний герой чує голос Всевишнього. Екзистенційно слова з контексту сприймаємо як молитву. Вищою формою духовного самовираження, наскільки відомо, справді є молитва, вона ж є ознакою народного світовідчуття. І радість, передана риторичним реченням, включає в себе комплекс інтертекстуальних конотацій (відповідь на екзистенціальне "вічне питання") – не бійся смерті, бо головна ідея Христових мук – спасіння людства. Якщо ти не згрішив, то житимеш у раю. Як бачимо, у потойбічному міфічному ореолі існує також двосвіття: рай і пекло. Умовний біблійний поділ існував для усмирення земних істот, наділених розумом. Адже побутує чимало прикладів, коли навіть не кожен священик дотримувався Христових заповідей. Скажімо, про це свідчить роман А. Свидницького "Люборацькі" чи, скажімо, священик А. Гончаренко (Гумницький) у статті "Монастирське кріпосне право" дошкульно викриває духівництво, вимагаючи звільнення з кріпацтва монастирських селян: "Життя селян, що належать до монастирів, – це праця на монастир, аж до смерті", – і констатує: "У Києво-Печерській лаврі 1500 братчиків, ченців та послушників. Всі вони славлять Бога. Отже, земля їм не потрібна і можна б її віддати селянам. А селяни вже зуміють перетворити пустку на прекрасно оброблену землю" [6, с. 38]. У цитаті А. Гончаренка відчувається дисгармонія, суперечка між духовним і матеріальним. Тоді як ліричні герої О. Копач живуть в іншому світі – духовному, світлому і негрішному. Автор прагне подякувати Всевишньому, що "письменникові за щастя мати добрих друзів, за щастя – добрих книжок, за щастя усміхові дитини, за щастя до свого народу належати" і за це "сльозу подяки ласкаво прийми" [8, с. 24]. Інше видиво-світ постав в уяві прозаїка: залізна Жар-птиця крила розпустила, вона минає лебедів і летить у золоті обрії, "у синій світ вічності" [8, с. 25]. І знову автор звертається до самоти, підкреслюючи тим самим одірваність людини від реальності. Символічно казкова Жар-птиця постає провісником нового світу, а ось лебідь має двоїсту природу (символізується з двосвіттям): білий лебідь – це символ добра, а чорний – уособлення зла. Тому і Жар-птиця, як бачимо з цитати, минає лебедів і летить у світ вічності. Релігійно-містичні мініатюри-новели О. Копач, отже, творені під кутом зору неоплатонізму. Емпатичні передчуття інтенцією спрямовуються в позаземний світ, який ми називаємо казковим ніщо (позасвідомим), але письменницею опрацьований у художніх образах і спроектований на глибинне моделювання

концепції осяяння людини і світу настільки, що змушують особистість задуматися над удосконаленням свого внутрішнього "Я", наповнити його сяйвом доброти, милосердя, любов'ю до ближнього.

Позаземне, казкове – ідея архетипного моделювання творчої особистості. Сам "обрій" моделюється з горизонтом сучасності, утворюється релігійними, ірраціональними пересудами (за межами його ми не здатні розгледіти нічого, а ніщо – позасвідоме), і тільки інтуїтивне передбачення підказує розв'язку: відчуження минулої свідомості через психологічний феномен й проекція її в невідоме майбутнє, потустороннє життя: "Яка ж тут самота... у потоці вічності. О, Всемогутній! Чи Тобі не сумно в цих колосальних просторах?" (мініатюра "У казці" [8, с. 26]). Це своєрідна трансформація національно-екзистенційної концепції М. Гайдеггера, "перенесена" О. Копач на суто український ґрунт художньої літератури. Значення такої літератури чітко визначив М. Бондар. Атрибут з'яви такої літератури – ірраціональний дух, тяжіння до іносказання, адже "явлення літератури... безпосередньо пов'язане з ірраціональними глибинами етнічного духу, з яких зринає. Ні певна практична потреба, ні раціональна ідея, ні якась усвідомлювана мета не виступають активатором цього процесу, – лише колективно значиме переживання перед Ніщо власної вкинутості в буття, – переживання, зміст і структура якого надзвичайно складні... і характеризуються потенціальним тяжінням до іноозначення, іносказання, що є одним із основних принципів художнього мислення" [3, с. 36].

Національно-екзистенційною формою буття позначена мініатюра "Поза часом". Тут прочитується збірний образ. Юрба кудись поспішає, і оце невідоме, метафізичне – "куди", "чому", "ніхто" – вказують на невизначеність простору. Але раптовість розкодовує думку автора: поспішають у високий духовний світ, бо навпроти несподівано "пливе висока, біла постать. Ніхто не бачить. Терновий вінець на голові в Нього..." [8, с. 45]. І знову раптовість: це Ісус Христос, впізнає одна душа. А в Господньому погляді – докір. Докір людині за помилку, за техногенну катастрофу, за розвиток цивілізаційних процесів. Міфічна безіменна "душа" розповідає про терпіння, про Чорнобиль: "Господи, уся земля моєї Батьківщини України кров'ю напоєна. Кров'ю невинних людей, і... дітей, дітей... Вона свята". І далі знову фантастичне нагромадження запитань у ніщо. Оце ніщов'я і є "власною вкинутістю в буття", і є отим позачассям, винесеним автором прозового тексту в заголовок. До кого і куди звернені слова – невідомо. Позачасово і позাপростірний вакуум змушує читача викликати на підмогу інтуїтивно-емоційні почуття: "Сон?... З'ява?... Царство Боже здобувається силою. Силою Любови, що напругою грані розбиває. До того здатні не товпаярба, а люди Божі! А що ти робиш?" [8, с. 46]. І ось прикінцеві риторично-емоційні речення спрямовані на осмислення місця людини не лише на землі, але й в ірреальному світі, у позачасі, себто, за авторською версією, в Царстві Божім, яке здобувається не юрбою, а істинно віруючою людиною. О. Копач виступає пропагандистом-фанатом, палким прихильником античної філософії Платона, по-мистецькому схвалюючи вічне життя в потойбічному просторі. Авторська інтенція справді сприймається читачем не як фікція, а як висока духовна література, реставрована й переосмислена на основі української ментальності. Причому письменниця у своїх мініатюрах-новелетах не змальовує ані позитивних, ані негативних персонажів. Її образи є збірними, вони наче вбирають у себе розуміння анімистичного щастя, вдосконалення душі. Збірний образ автор виво-

дить в активному процесі літературно-філософського міфотворення, при цьому добре пам'ятаючи, що найменше зазіхання на моделювання – з відхиленням від канону – образу Ісуса Христа викличе обурення в цілому християнському світі. Ідучи за Біблією і дотримуючись християнської моралі, О. Копач наділяє Всевишнього ідеальними рисами, в яких компенсується все те, що бракує усім земним у повсякденному житті. При цьому слабкостям, апатії земних істот письменниця намагається протиставити міф про наднаціональну Надлюдину, хоча його доля – самотність. Літературний герой постає кришталеву чистим, всесильним, знає всі шляхи розв'язання проблем людства. Разом з тим, його ідеал реалізується тільки в міфіві, із Всевишнім людиною "зустрічається" в потойбічному світі. Такий ідеал є уособленням душі народу і називається метою самореалізуватися, відчувати інстинктивно перед Господом власну меншовартість у принизливому слові-прикладці, що його застосувала О. Копач, "товпа-юрба". Увесь світ належить Йому завжди і без усяких зобов'язань. Він абсолютна воля, абсолютна влада. І за своє земне існування Йому складаємо подяку щоденними молитвами. Рисорджименто (відродження, удосконалення душі) – провідна ідея письменниці, що субстантивується з національною ідеєю, передачі читачам віри сrego melioga (сподівань на краще). Екземпліфікація творів О. Копач – яскравий аргумент внутрішнього зосередження на евричній національного ества, екстраполяції високої духовності, як, водночас, патріотичних почувань попередніх поколінь. Ліричний персонаж твору зображений на фоні природи, і така картина наштовхує нас на думку, що він (персонаж) символізує Космос, є символом неподільної органічної єдності зі світом.

Дотично до цієї проблематики в духовному просторі ми розглядаємо роман-притчу В. Барки "Спокутник і ключі землі" [2]. Однак якщо О. Копач надмірно ідеалізує позамежовий, позареальний світ, не відступається від стандартів теорії платонізму, увібравши цю теорію в художню форму, то В. Барка, навпаки, свій роман будувє в чисто реалістичному стилі, у ньому беруть участь не вигадані, а конкретні люди, через внутрішній світ яких віддзеркалюється єдність із зовнішнім світом, зі світом добра і зла. До речі, роздумуючи над вічною проблемою двосвіття, О. Гончар у своєму щоденнику 25 червня 1993 року занотував: "Я бачив людство. Від Португалії до Японії, від Едмонтона й до Таїланду та островів Індонезії – все Бог щедро мені показав... І всюди (будь-якої раси) людина – прекрасна! Хоч всюди життя її минає в постійній тяжкій боротьбі Добра зі Злом" [5, с. 474].

В. Барка як глибоко віруюча людина, проповідник релігійної моралі обрав аскетичний спосіб життя і вважав себе найщасливішою людиною у світі. Високим духовним стилем написаний його роман, у ньому недавнє минуле описано з особистої позиції, з домішкою емоційності і містицизму. Таким його бачить Л. Рудницький. Він говорить: "Барка – містик, і вся його творчість – це один могутній Гімн всесильному Богові" [11, с. 44]. Тут дозволимо собі не погодитися з категоричним твердженням літературознавця, що В. Барка є мистиком, бо екзистенційне, душа людини – це світ, який можна відкривати вічно і щоразу по-іншому. Сам В. Очерет (В. Барка) вірив, що його твори в серцях майбутніх українців займуть належне місце, але в тому разі, коли співвітчизники перейдуть від етапу фізичного виживання до висот пізнання духовних істин людського, гуманного покликання на землі. Письменника називають релігійним філософом, який "навчався мудрості не тільки з Євангелія, але й у Сковороди, Данте, Швечен-

ка, Герцена... Саме в них він навчився цінувати особисту свободу, вважаючи, що визволення починається від думок і від знання людської особистості про свободу, право на неї й спроможність її здобуття. Без того знання неможлива воля" [13, с. 5]. Хоча ідеал – здобути свободу – залишиться для особистості недосяжним. Свобода є синонімом щастя, її ми розглядаємо як відносне поняття. Адже особистість перебуває в суспільному середовищі, серед інших людей, і навіть аскетичний спосіб життя не звільняє індивіда від обов'язків перед суспільством. Наприклад, ставши ченцем, людина перебуває в соціальній групі, а отже залежна від тих обставин, від тих законів, що там панують.

Головний герой епічного твору Олег Паладюк – людина побожна, позбавлена хижацьких інстинктів, шукач істини у вищих сферах людського "Я" – прямує дорогою Спокутника й вдячного Праведника. Основна думка – це пізнання людиною покликання на землі – передається епіграфом зі Святого Письма: "І коли вам скажуть: звертайтеся до викликачів – померлих, і до чародіїв і черевомовців, тоді відмовляйте: чи ж не повинен народ звертатися до Бога свого?.." [Ісаї 8: 19].

Однак, якщо розглядати притчу, що є алегоричною повчальною оповіддю і в якій зосереджена дидактична ідея, а основна фабула підпорядкована моралізаційній частині твору, то в романі-притчі В. Барки такою моралізаційною частиною виступають біблійні тексти, філософські ремінісценції, ліричні відступи. Події розгортаються динамічно, природа твору постає своєрідною грою, ніби людина бавиться з абсурдністю буття і навпаки – з грайливістю. Таку тенденцію, до речі, помітив В. Табачковський, який стверджував, що вся природа, як світ, має специфічну "грайливу" властивість, завдяки цьому виникло розмаїття виявів буття. Отже, "коли людина "бавиться" зі світом, то "бавиться" вона не з його абсурдністю, а з його власною "грайливістю". І далі науковець припускає: "може то сама свобода людська "бавиться" зі свободою довколишнього світу й навпаки" [12, с. 42]. Як ця теза збігається з розмислами В. Барки, спробуємо розкрити на конкретних прикладах з його роману. Напруга людських взаємин, двосвіття розкривається в діалогічному мовленні. Роман-притча "Спокутник і ключі землі" скеровує увагу, почуття читачів на моралізаційній частині – роздумах про лукавство, обман, нечесність із самим собою. Такі почуття, за Біблією, є гріховними, а грішна людина не може бути прикладом для інших. Не випадково приятель Зенон закидає докір Паладюкові в тому, що він надмірно довірявся людям, розкривав для них своє серце, обігрівав теплом, забуваючи про тенета обману: "Самі визнали: люди – люди, і згадка про всіх одна – в якій пропорції перемішано в грудях тартарець і едеми. А треба ж зварити кашу, сприйняту для спільного рота... Ви сказали про брами обманів, куди декотрі забігли, але чому?.. Назвіть ваш світоч світочів!" [2, с. 216]. Віруючий Паладюк прикривається біблійною фразою, мовляв "я єсьм": Ісус Христос, в євангельських істинах". Для головного персонажа твору доцільність існування світу – це ірреальний світ, втілений у площині позаземного, вищих надприродних сил. Але і досі точаться суперечки довкола доцільності існування світу. Ще І. Кант вивів власну формулу. Кантовий принцип "als ob" ("так ніби"). Ми не можемо, казав І. Кант, вичерпно довести факт доцільності світу, однак ми мислимо його так, ніби він є доцільним [12, с. 42]. На таку формулу біблійний вислів накладає власну і дуже просту істину: людина в цьому світі є гостем, існує тимчасово; кожному треба прожити так, щоб не згрішити й потрапити в рай, де життя вічне.

Але, як бачимо, і церква пропагує за законами двосвіття: пекло-рай, радість-печаль, світло-темнота. Моралізаційний текст роману В. Барки переповнений протиставленням для підсилення контрастності змалювання внутрішнього світу персонажів. Так, екзистенційне Зенона – це антитеза внутрішнього світу Олега Паладюка, який сліпо вірить у догмати церкви, а що за її лаштунками відбувається, знати не хоче. Тому Зенон нещадно критикує "попівщину в сформалізованій обрядності, жадобі, пияцтві, освячені всеімперського мерзенства, з вислужництвом перед держимордою поліцейщиною", не дивно, що таке "потворство відштовхнуло мільйони від церкви і самої віри, а під час вибухів накликло відплату". У цьому разі критика церкви – не дань епігонству, а швидше всього ентелехія – внутрішня мета руху, закладена приховано в кожному бутті до його здійснення. Віра в надприродні сили – це вічна тема, що перейнята пошуками смислу життя, першосутності, ролі Бога і людини в контексті всесвіту; акцентується увага на визначальних мотивах життя: смерті, любові і ненависті, добра і зла, правди і кривди, на мотивах, перейнятих морально-етичними принципами. Такі мотиви в художній літературі набувають екзистенційного характеру. В. Барка емпатичні почуття за занепад духовного в людині трактує обоюдно, двояко: відповідальність перекладає на віруючих, які забули дорогу до храму, але й "істина зійшла в устах духовенства на жуйну гуму. Миряни говорять: ми худенькі, а ви, клірики, жирні, ми в костюмах бавовняних, а ви – в шовкових; ми тіснимось великими родинами в нетряних квартирах, а ви, одинокі, просторитеся в котеджах... Де наше нещастя, вас не видно" [2, с. 252]. Не випадково, гадаємо, автор роману застосовує антитезу. Подібне протиставлення духовного і мирського підсилює художній світ прозового твору: два світи, жорстокість і милосердя відгукуються в душі Олега Паладюка спогадами про голод. Цієї теми він торкається в розмові з "фізіономією", яка була щасливою "від переїдження і перепою, вся в горілчанних запахах. Розмовляючи, випадково згадали про голод тридцять третього, а фізіономія кричить: "Що? Вони вмирили, як вівці на бойні! Де ж боротьба з зброєю? Знати їх не хочу!.." [2, с. 222]. З діалогу чітко постає образ обивателя, для якого світ – у матеріальному благополуччі, веселому дозвіллі, для нього Бог – це гроші. Є гроші, то ти людина, немає грошей, то людина животіє. В. Барка на прикладі існування безіменного обивателя намагався розкрити сутність двосвіття, адже для літературного персонажа співчуття ближньому – щось далеке й не досягне його свідомості, духовне відступає перед багатством, розбещеністю, захланністю внутрішнього ества. Характерно, що така "фізіономія" на сторінках роману з'явилася епізодично, більше про неї немає й згадки. Таким чином письменник символічно акцентує, що матеріальне живе тимчасово, а духовне – вічно. Езотеричний світ обивателя – бездуховність, безбожництво. Проте матеріалістом, атеїстом може стати не тільки грошовитий чоловік, але й цілком інтелігентна людина. Так, у щоденнику письменник-емігрант О. Ізарський (Мальченко) 11 січня 1971 року занотував про колегу: "В п'ятницю був лист від Г. Журби. Я його недосконало прочитав, але цікаве в ньому – відмова від релігії й Бога" [7, с. 154]. Нічого дивного в цьому немає, то власний світ Г. Журби, яка своє існування розцінювала як дар не Божий, а природи, Космосу. Для неї Бог уособлювався в природі; вона розсудливо ставилася до довкілля, до Всесвіту, до буття. Кожна людина екзистенційно від-

биває світ таким, яким сприймає "Я" і про яке говорив С. К'єркегор, що це є поверненням відношення до самого себе. Внутрішній світ Г. Журби – це антисвіт колег-віруючих, які всупереч її волі, незважаючи на те, що "вона була атеїсткою, проте поховано її похристиянському. Навіть з заносом тіла до церкви" [7, с. 254]. А діалогічний текст з "фізіономією" в романі В. Барки ми розцінюємо як авторське версіювання, бачення контрастності духовного світу.

Отже, роман віддзеркалює роздуми, філософські ремінісценції про сенс людського існування, про призначення людини, яка повинна жити за християнськими звичаями в гармонії зі світом, природою, а головне – за гуманними принципами. Бо коли віруючі не мають злагоди в душі, коли "сусідні парафії судяться без кінця. Витратили вісімдесят тисяч на позов" [2, с. 82], то біда не тільки індивіда, окремої особи, соціальної групи, але й суспільна катастрофа. Мовою персонажа Антона Никандровича з роману "Рай" В. Барка про людину та її здатність схоплювати головне говорить: "Кожна людина складає фреску зорових чи слухових, чи інших образів, але не тримає їх постійно в пам'яті, тільки при потребі відокремлює декотрі з них перед духовним зором" [1, с. 53]. Бунтівним християнам автор протиставляє смиренний світ черниці Целестини. Коли щойно народжена дитина померла, заплаканий матері відповідає: "Не наш суд! Для декотрих ліпше перейти зіркою в небо, ніж зостатися тут калікою, та ще схиленою в гріх, де може пропасти навіки. Подумайте!" [2, с. 93]. Світ черниці – смиренність і радість позаземна. Земне ж призначення тимчасове – існування заради інших. Смиренність перед вищими духовними силами – це і є акосмізм, філософська пантеїстична теорія, що заперечує існування світу поза Богом.

Отже, релятивний, релігійно-міфологічний світогляд ліричних героїв є антитезою боговиправдання, протиставленням теодицеї як релігійно-філософському вченню, що ставить перед собою мету усунути суперечність між вірою у всемогутнього Бога й наявністю зла на землі. Головна суть теодицеї – саме зло є добром. У зазначених же творах письменників українського зарубіжжя антисвіт добро-зла існує відокремлено. Добро є уособленням ентелехії, нематеріальною надприродною силою, що наповнює все ество людини – і зовнішній, і внутрішній світ підпорядковані ірреальному Божому провидінню, а світ зла – уособлення міфічної диявольської сили. У художньо-релігійній прозі дешифруємо код до такого протиставлення: з наукового погляду позасвідоме, ідеалістично-містичне вчення суперечить раціоналізмові, що надає перевагу безмежній силі розуму в пізнанні людиною світу, розсудливому ставленні особистості до дійсності.

1. Барка В. Рай. – Джерзі-Сіті – Нью-Йорк, 1953; 2. Барка В. Спокутник і ключі землі / Машинопис з авторськими правками. – Відділ рукописів Інституту літератури імені Т. Шевченка НАН України. – Ф. 204. – Спр. 424. – 541 арк.; 3. Бондар М. Українська література класичного періоду: Рух крізь категорію художності // Слово і час. – 2001. – №7; 4. Гончар О. Щоденники (1995) // Слово і час. – 2003. – №4; 5. Гончар О. Щоденники. – К., 2004. – Т. 3; 6. Зорівчак Р. Хто започаткував англійську шевченкіану? (Штрихи до портрета А. Гумницького) // Слово і час. – 2003. – №3; 7. Ізарський О. Щоденники. 1940-1980. – Полтава, 2006; 8. Копач О. Мініятюри. – Торонто, 1988; 9. Крат П. Віджитки в людській натурі, або Наука, як пізнати себе, щоб стати дійсно людиною. – Торонто, 1920; 10. Кьєркегор С. Страх і трепет. – М., 1993; 11. Рудницький Л. Література з місією // Слово і час. – 1992. – №2; 12. Табачковський В. Людина. Екзистенція. Історія. – К., 1996; 13. Турута Т. Вивчення творчості Василя Барки в школі. – Тернопіль, 2004; 14. Якимчук Х. Просвід на прилюдний тор, викликаний часом. – Париж, 1931; 15. Якимчук Х. Світлон і Земба: Скіфо-сарматський український богоявлень (міфологія). – Париж, 1955.